

Inhoud

NEM in de maalstroom van de gegevensvoorziening

Wat is het NEM ook alweer?

NEM en internationale richtlijnen

NEM en signalering

NEM en onderzoek

Drie mijlpalen voor het watervogelmeetnet

NEM-nieuws in het kort

Foto: A. van de Pavert/CBS

Kleine vos

NEM in de maalstroom van de gegevensvoorziening

De meetnetten van het NEM zijn goed op koers: de logistiek loopt steeds beter en de kwaliteit van de meetnetten neemt gestaag toe (zie elders in dit nummer). Maar om het NEM heen is de rust ver te zoeken. Enerzijds zijn er bedreigingen voor het NEM, ingegeven door reorganisaties en bezuinigingen. Maar anderzijds zijn er nieuwe mogelijkheden, doordat het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit het belang van een goede informatievoorziening voor natuur meer dan voorheen onderkent. Een kort overzicht van de ontwikkelingen.

Herprioritering CBS

Eind 2002 kwam het plan van het CBS om in het kader van een herprioritering de natuurstatistieken te staken en de werkzaamheden aan anderen over te dragen. Dat zou betekenen dat er van het NEM in de huidige vorm niet veel overblijft, want het CBS heeft een centrale rol bij de verwerking van de veldgegevens tot informatie over de toestand van de natuur en bij de bewaking van de kwaliteit van de meetnetten. Het plan heeft tot veel reacties geleid. Vooral het ministerie van LNV verzette zich hevig en ook de tweede kamer heeft diverse keren laten merken daar niet voor te zijn. De knoop hierover zal door de betrokken ministers moeten worden doorgesneden en het is nog onduidelijk hoe dit afloopt. Wel is duidelijk dat het CBS stopt met het medefinancieren van de meetnetten van het NEM. Tot en met 2003 heeft het CBS jaarlijks circa 200.000 euro betaald aan de PGO's voor de meetnetten. Vanaf 2004 neemt LNV dit bedrag gelukkig over; anders zouden de meetnetten in zwaar weer zijn gekomen.

Reorganisatie EC-LNV

Ook het Expertisecentrum LNV is een reorganisatieproces ingegaan. Vanaf begin 2005 gaat EC-LNV samen met de Directie Kennis en Wetenschap op in een nieuwe Directie Kennis van LNV. Het EC-LNV is voor het NEM het eerste aanspreekpunt en verzorgt de contrac-

ten met PGO's en dergelijke. Het is nog onduidelijk hoe dit in de toekomst moet verlopen.

Bij Rijkswaterstaat lijkt de rust weergekeerd. Aanvankelijk stonden de NEM-meetnetten waarin RIZA participeert bij Rijkswaterstaat ter discussie. Nu is duidelijk dat RIZA doorgaat met het meetnet watervogels en broedvogels, maar niet langer met het meetnet amfibieën. In het rivierengebied vallen er daardoor een aantal meetpunten uit die RIZA financierde. Verder blijft het meetnet van FLORON in de oevers van de rijkswateren overeind.

Impuls verspreidingsonderzoek

De tweede kamer bemoeide zich in 2004 niet alleen met de natuurstatistieken, maar ook met de gegevensvoorziening over beschermde soorten. In het najaar van 2003 is het amendement Van der Ham aangenomen. Daarmee is 3 miljoen euro vrijgemaakt voor 2004. Een half miljoen daarvan is voor het NEM bedoeld. Daarmee kon LNV onder andere het tekort van het CBS voor de meetnetten opvangen. Verder is het mogelijk om de monitoring van een aantal soorten op te zetten die nog niet in het NEM zitten. Het grootste deel, 2,5 miljoen, is bestemd voor een inhaalslag verspreidingsonderzoek. Dat is bedoeld voor het actualiseren van de informatie over vindplaatsen van soorten met het zwaarste beschermingsregime, waarmee bij allerlei bouwprojecten en dergelijke rekening moet worden

gehouden. In 2004 ligt het accent op een set van 149 soorten. Dat zijn de soorten van bijlage IV van de Habitatrichtlijn en soorten van de Flora- en Faunawet die tevens volgens de Rode Lijsten ernstig bedreigd, bedreigd of kwetsbaar zijn. De PGO's zijn druk bezig met de voorbereiding van het veldwerk, in opdracht van LNV. Meer op de achtergrond doet het CBS hier aan mee door de kwaliteit van de voorstellen voor het veldwerk te toetsen.

Alterra programma

Het verspreidingsonderzoek is bedoeld als blijvertje. Ook na 2004 is het nodig om actuele informatie over het voorkomen van soorten te verzamelen en beschikbaar te stellen via het Natuurloket. Dat gaat niet alleen over de soorten van de inhaalslag van 2004, maar over een ruimere set soorten. Welke precies, wordt uitgezocht in het voorbereidingsproject voor een in 2005 nieuw op te starten WOT-programma bij Alterra. WOT staat voor Wettelijk Ondersteunende Taken. Dat voorbereidingsproject is in 2004 door de Directie Natuur en Directie Wetenschap en Kennis van

Foto: T. van der Meij

Rietzanger

LNV in het leven geroepen om de gegevensvoorziening in dit programma te regelen op het gebied van natuur en internationale en nationale wet- en regelgeving. Bij internationale zaken gaat het om de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, de Europese bossenverordening, de Conventie voor Biodiversiteit, de conventie van Bonn en van Ramsar en dergelijke. Bij nationale zaken gaat het om de Flora- en Faunawet en Natuurbeschermingswet. Dit jaar worden in het voorbereidingsproject alle verplichtingen op

een rij gezet, wordt uitgezocht welke informatie daarvoor moet worden verzameld en hoe een en ander technisch geregeld moet worden om de informatie bijeen te krijgen. Dat betekent dat er lijnen gelegd moeten worden naar het NEM en het verspreidingsonderzoek. Hoe precies de organisatorische relaties worden tussen NEM, verspreidingsonderzoek en WOT-programma zal in de loop van 2004 duidelijker worden. Ook in dit opzicht wordt 2004 een turbulent jaar voor het NEM.

Wat is het NEM ook al weer?

Door alle perikelen rond het NEM is de Nieuwsbrief NEM al een tijd niet verschenen. Het is daarom hoog tijd voor een actueel overzicht van de stand van zaken en de toepassingsmogelijkheden van het NEM. Voor wie het nog niet weet: het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) is een samenwerkingsverband van overheidsinstellingen (Ministeries, RIVM, Rijkswaterstaat, CBS & provincies) bij de monitoring van de natuur. Het doel is om het verzamelen van trendgegevens af te stemmen op de informatiebehoefte van de overheid. Bij de uitvoering van de metingen zijn vele vrijwilligers betrokken die werken onder leiding van de zogenoemde Particuliere Gegevensbeherende Organisaties (PGO's). Voor bepaalde tellingen zijn daarnaast betaalde veldmedewerkers ingeschakeld van provincies of van groenbureaus. Een kernteam van 5 medewerkers (van EC-LNV, CBS, RIVM, RIZA en provincie Drente) houdt de gang van zaken in de gaten.

Het NEM is inmiddels uitgegroeid tot de ruggengraat van de monitoring van de terrestrische natuur (inclusief watervogels). Het NEM levert vooral trendinformatie op die wordt gebruikt voor onder meer de Natuurbalans, de Natuurverkenning, de Milieubalans, het

Natuurcompendium, Watersysteemrapportages, rapportages over de vogelstand in de Waddenzee en dergelijke. Hoewel de meeste meetnetten inmiddels bruikbare indexen leveren, wordt nog steeds gewerkt aan ontwikkeling en kwaliteitsverbetering. Vooral het florameetnet (Landelijk Florameetnet Milieu- en Natuurkwaliteit) is nog volop in ontwikkeling. Dit meetnet is dan ook nog maar net (in 2003) aan zijn tweede vierjarige meetronde begonnen.

Het NEM is gericht op het verkrijgen van betrouwbare informatie over trends in populatieaantallen. De kwaliteit van de meetnetten zelf wordt daarom ook op de voet gevolgd. Het CBS legt dat jaarlijks vast in een rapport. In het meest recente rapport ('Landelijke meetnetten in 2003') komt naar voren dat de meetdoelen bij de meetnetten inmiddels redelijk tot goed worden gehaald. Bij een aantal meetnetten zijn echter nog extra meetlocaties nodig. Ook komen de resultaten van de meetnetten inmiddels snel beschikbaar en zijn deze resultaten bij veel meetnetten van goede kwaliteit. Bij een aantal meetnetten is wel nog een statistische verbeteringslag nodig.

De Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn vormen het hart van het natuurbeleid van de Europese Unie. Deze richtlijnen schrijven voor dat de lidstaten gebieden aanwijzen waarin bepaalde soorten veel voorkomen en deze gebieden en soorten te beschermen. Tezamen vormen de aangewezen gebieden het Europese ecologische netwerk Natura 2000. Op grond van de Vogel- en Habitatrichtlijn zijn de lidstaten verplicht om de staat van instandhouding van de betreffende soorten te monitoren. Dat vergt informatie over trends. De bedoeling is dat de NEM-meetnetten voorzien in de informatiebehoefte vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn, voor zover het om trendinformatie gaat. In Nederland worden de meetnetten daarop gericht en waar nodig aangepast. Het NEM is verder ook bruikbaar voor andere internationale richtlijnen, waaronder de Conventie voor Biodiversiteit.

Vogelrichtlijn

Bij de Vogelrichtlijn gaat het in Nederland om dertig broedvogelsoorten, waaronder lepelaar en kempelaar en ruim vijftig trekkende watervogelsoorten, zoals de scholekster en de rotgans. Nederland heeft grote delen van het Waddengebied, het IJsselmeergebied en de Zeeuwse delta aangewezen als Vogelrichtlijngebied. Daarnaast vallen de Veluwe en veel kleine gebieden onder de richtlijn.

In het NEM worden zowel broedvogels als watervogels gemonitord. De kwaliteit van de tellingen is goed genoeg om voor bijna alle Vogelrichtlijnsoorten een betrouwbare landelijke trend te kunnen berekenen. Ook op het niveau van de afzonderlijke Vogelrichtlijngebieden scoort het NEM redelijk tot goed. Vooral vogels in grote gebieden zoals de Waddenzee worden goed gevolgd. Met name voor de broedvogels wordt het meetnet in de Vogelrichtlijngebieden nog versterkt door uitbreiding van het aantal telgebieden.

In de beschermde gebieden gaat bijna de helft van de broedvogels vooruit en van de trekkende watervogels een kwart. Veel andere soorten zijn in deze gebieden stabiel in aantal. Veel van de aangewezen gebieden waren overigens al langer op een andere manier beschermd, wat verklaart waarom veel soorten zijn toegenomen. Maar de Vogelrichtlijngebieden geven niet alle soorten een afdoende bescherming. Met een klein kwart van de vogels gaat het niet goed.

In het Waddengebied gaat het de laatste jaren bergafwaarts met de vogels die schelpdieren eten, zoals de scholekster. Deze vogels zoeken op het wad naar mossels en kokkels, zijn hoofdvoedsel. In de Waddenzee zijn de mossels vrijwel verdwenen. Er zijn nog wel veel kokkels te vinden, maar die zijn lang niet allemaal geschikt als voedsel voor de scholekster. De vogels moeten met hun snabels erbij kunnen en de schelpen moeten de juiste maat hebben. Vooral in gebieden waar de schelpdiervissers mogen vissen, vinden de scholeksters te weinig voedsel.

Habitatrichtlijn

Nederland herbergt 51 habitattypen (uit Annex 1 van

Gestreepte waterroofkever. Qua ontwikkeling lopen diverse meetnetten voor de betrokken soortgroepen ook enigszins achter op de vogelmeetnetten.

Betrouwbare trends binnen de Habitatrichtlijngebieden kunnen nog maar voor een zeer beperkt aantal soorten worden berekend. Behalve dat soorten nog niet in het NEM zijn opgenomen, speelt ook een rol dat er relatief veel kleine gebieden onder de Habitatrichtlijn

Foto: T. van der Meij

Scholekster

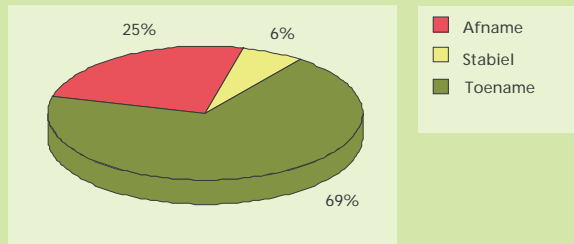
NEM & signalering

De NEM-meetnetten worden veel gebruikt bij signalering van relevante veranderingen in de natuur. In de Natuurbalans en het Natuurcompendium staan tal van voorbeelden. Dat varieert van de trend van soorten van soortbeschermingsplannen, zoals vleermuizen, tot de vervroeging van de eilegdatum van de bonte vliegenvanger. Een recent signaal uit de meetnetten is een overzicht van de soorten die uit Nederland dreigen te verdwijnen, waaronder dagvlinders.

Vlinders sterven uit

Negen soorten zijn in Nederland acuut met uitsterven bedreigd: donker pimperlblauwtje, grote vos, iepenpage, grote ijsvogelvlinder, klaverblauwtje, kleine heidevlinder, veenbesblauwtje, veenbesparelmoervlinder en veldparelmoervlinder. Dat is zestien procent van de dagvlindersoorten in Nederland. Van vier van deze soorten is het de vraag of ze überhaupt nog in ons land voorkomen. Dit signaal komt voort uit de zeer negatieve trends vanaf 1992 uit het dagvlindermeetnet, gecombineerd met informatie over het verspreidingsgebied van de soorten. Snel en goed ingrijpen is nodig om, indien het nog niet te laat is, het verdwijnen van deze vlinders te voorkomen.

Landelijke trend habitatrichtlijnsoorten

vallen. Het bepalen van betrouwbare indexen voor deze gebieden stelt daardoor hoge eisen aan de meetnetten.

Trends van Habitatrichtlijnsoorten
Voor zover indexen berekend kunnen worden, vertoont de meerder-

heid van de soorten landelijk een vooruitgang. Net als bij de vogels van de Vogelrichtlijn geldt dat echter niet voor alle soorten van de Habitatrichtlijn. Ook wat betreft de bescherming van de Habitatrichtlijnsoorten valt er dus nog het één en ander te verbeteren.

Foto: KINA, B. van Bokhoven

Klaverblauwtje

Behalve signalen over afzonderlijke soorten worden de NEM-gegevens ook steeds meer gebundeld in zogenaamde natuurgraadmeters. Die vatten de stand van

zaken overzichtelijk samen in één grafiek of tabel. We geven hier twee voorbeelden: de ontwikkeling van doelsoorten op de heide en de ontwikkeling van bospaddestoelen.

Doelsoorten heide gaan achteruit

De heide begint het zorgenkindje te worden van de Nederlandse natuur. Niet alleen hebben de soorten er

last van versnippering (zie elders in deze nieuwsbrief), ook verdroging, vermesting en dergelijke eisen hun tol.

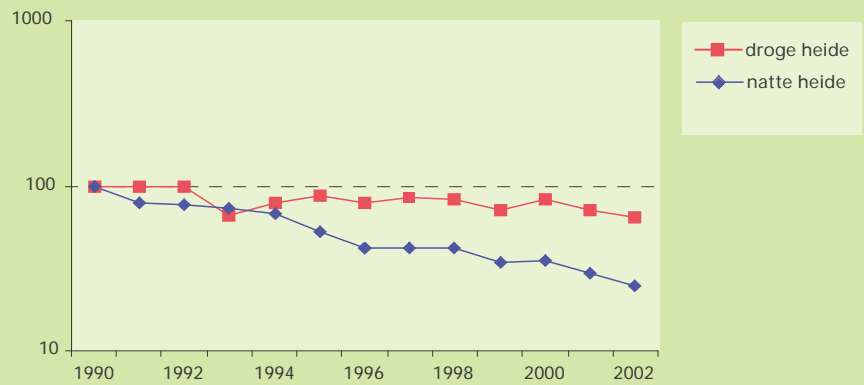
De NEM-meetnetten voor broedvogels, dagvlinders en reptielen geven aan dat de doelsoorten van de heide fors achteruit gaan. De EHS is bedoeld om juist het voortbestaan van de doelsoorten in de heide en andere natuurgebieden veilig te stellen.

Voor de fauna-doelsoorten van natte heide gaan achteruit. Daarbij gaat het om bijvoorbeeld veenbesblauwtje, heideblauwtje, gentiaanblauwtje, adder, paapje, grauwe klauwier en korhoen. Bijna allemaal gaan ze sinds 1990 achteruit en geen enkele gaat vooruit. Ook op de droge heide gaan de doelsoorten achteruit, maar daar is het beeld wat florisanter. Op de droge heide zijn ook soorten te vinden die vooruit gaan, bijvoorbeeld roodborsttapuit en zandhagedis. De figuur betreft de gemiddelde index (1990 = 100) van doelsoorten broedvogels, dagvlinders en reptielen van natte en droge heide. De doelsoorten zijn ontleend aan het Handboek Natuurdoeltypen.

Bospaddestoelen in mineur

Bij de start van het NEM-meetnet bospaddestoelen was er de hoop dat de pad-

Trends doelsoorten van heide
Index 1990 = 100

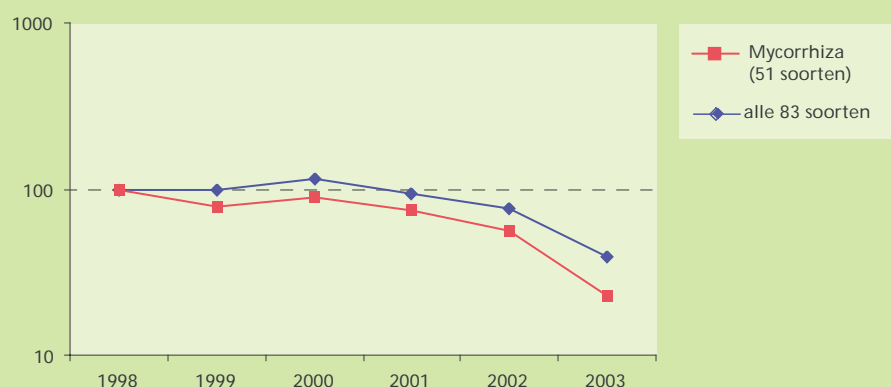
destoelen in de lift zouden raken als gevolg van minder verzuring en vermesting. Sinds 2000 gaan de bospaddestoelen echter sterk achteruit. Voor de gehele looptijd van het meetnet vanaf 1998 geldt dat met name mycorrhiza vormen de soorten achteruitgaan. Dit zijn soorten die met boomwortels in symbiose leven. De droge en warme zomers van de laatste jaren, vooral in 2003, lijken hier debet aan. Daar kunnen deze paddestoelen waarschijnlijk slecht tegen. Ook de saprotrofe soorten op de grond – die afgefallen bladeren en dergelijke omzetten – gaan achteruit. Alleen de houtzwammen zijn minder droogtegevoelig en blijven min of meer stabiel. Als dergelijke zomers door de verwachte klimaatverandering vaker gaan optreden, voorspelt dat weinig goeds voor de mycorrhiza-bospaddestoelen. Daarvan kunnen ook de bomen last krijgen, want deze paddestoelen helpen de bomen bij de opname

van voedingsstoffen en water uit de bodem.

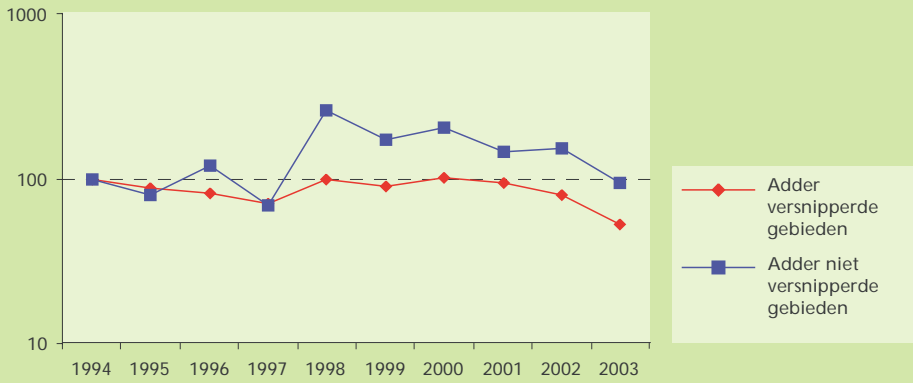
Het NEM-meetnet bospaddestoelen is opgezet als aanvulling op andere meetnetten, om zo een volledig beeld te krijgen van de veranderingen in de natuur van bossen. Dat blijkt ook zinvol: de trend op basis van andere lopende NEM-meetnetten in bossen (met name van vogels en vlinders) is heel anders (minder negatief) in de laatste jaren. Zonder informatie over paddestoelen zou men ten onrechte kunnen concluderen dat de natuur in de bossen weinig verandert.

De figuur hieronder is de eerste graadmeter die met de meetnetgegevens is gemaakt en laat de gemiddelde index zien (1998 = 100) van 83 paddestoelsoorten die groeien in de bossen op zandgrond. In de figuur zijn de mycorrhiza-paddestoelen apart weergegeven.

Trend paddestoelen in bossen
Index 1998 = 100

Trends reptielen
Index 1994 = 100

NEM & onderzoek

De meetnetten van het NEM worden ook gebruikt voor nader onderzoek naar de oorzaken van trends en voor beleidsevaluaties. Een voorbeeld is het recente onderzoek van SOVON en de WUR naar de effectiviteit van beheeroverkomsten voor weidevogels op basis van het NEM-meetnet weidevogels. Voor de grutto en de scholekster was geen effect te vinden van de beheersovereenkomsten. Bij de Kievit en de tureluur was zelfs sprake van een nadelig effect. De onderzoekers denken dat het gebrek aan effectiviteit van de huidige beheersmaatregelen voor weidevogels vooral komt doordat de beheersmaatregelen niet ver genoeg gaan. Zo worden meestal geen maatregelen genomen om de grondwaterstand te verhogen. De belangrijkste maatregel is uitstel van maaien tot begin juni, maar dit pakt kennelijk niet voor elke soort goed uit. Voor minister Veerman is dit onderzoek nog geen reden om te stoppen met agrarisch natuurbeheer. De verenigingen voor agrarisch natuurbeheer denken met behulp van mozaiekbeheer en samenwerking op polderniveau

betere resultaten te kunnen boeken voor de weidevogels.

Reptielen van de heide hebben last van versnippering

Een ander voorbeeld van onderzoek naar oorzaken van trends gaat over de effecten van versnippering op reptielen. Met dit onderzoek, uitgevoerd door het CBS en RAVON, kon duidelijk worden aangetoond dat versnippering van heideterreinen negatieve effecten heeft op de populatieontwikkeling van de levendbarende hagedis en de adder, de meest voorkomende reptielensoorten in heideterreinen. In grote aaneengesloten heideterreinen blijft de adder stabiel, terwijl deze in kleine geïsoleerde terreinen achteruit gaat. De levendbarende hagedis gaat in aaneengesloten heidegebieden achteruit, maar nog meer in versnipperde terreinen. Naast versnippering speelt ook verdroging een rol; de trend is in droge gebieden negatiever dan in natte gebieden.

Drie mijlpalen voor het watervogelmeetnet

Binnen het watervogelmeetnet zijn drie nieuwe rapporten verschenen: het rapport over de watervogeltellingen van seizoen 2001/2002, een rapport over het gebruik van watervogelcijfers voor het beleid en een rapport over de berekeningswijze van indexen en trends voor watervogels. Met deze rapporten heeft het watervogelmeetnet drie mijlpalen bereikt.

Watervogeltellingen

Vorig seizoen werden de resultaten van de verschillende watervogeltellingen (de midwintertelling, de ganzen- en zwanentelling en de tellingen in de Zoete en Zoute Rijkswateren) al voor het eerst in één rapport samengevoegd. Een geslaagde proef, die is voortgezet

Eidereenden en Bergeenden op het Wad

in het fraai vormgegeven SOVON-rapport 'Watervogels in Nederland 2001/2002,' Dit rapport geeft de resultaten van het meetnet watervogels, waarin RIZA, RIKZ, CBS, EC-LNV, Vogelbescherming Nederland en SOVON Vogelonderzoek Nederland samenwerken. Het nieuwe rapport geeft behalve de getelde aantallen watervogels ook langjarige trends van veel soorten. Daarnaast bevat het informatie over de ontwikkelingen per ecologische soortgroep (plantenetters, viseters, benthoseters) en over de ontwikkelingen in Vogelrichtlijngebieden. Het beeld dat overblijft na het lezen van het rapport is dat het goed gaat met de meeste watervogels in ons land. Maar er zijn ook soorten die een duidelijke achteruitgang laten zien, zoals de scholekster en de kanoet in de Waddenzee.

Watervogels en beleid

Het rapport 'Watervogels als indicatoren: presentatie van trends in

relatie tot beleidsdoelstellingen,' opgesteld door het RIZA in samenwerking met SOVON, maakt inzichtelijk hoe watervogelgegevens zijn te gebruiken voor het evalueren van beleid. Omdat de aantallen watervogels een afspiegeling vormen van de omstandigheden in hun habitat, kunnen deze aantallen ook worden gebruikt om deze omstandigheden te indiceren. Het rapport bevat een inventarisatie van de mogelijkheden om beleidsdoelstellingen met behulp van vogeltellingen te kunnen evalueren. Daaronder zijn bijvoorbeeld de Europese Kaderrichtlijn Water en de Vogelrichtlijn. De bedoeling is voortaan in de jaarlijkse rapportage 'Watervogels in Nederland' (zie hierboven) beleidsrelevante indices op te nemen in het hoofdstuk over Zoete Rijkswateren.

Indexcijfers van watervogels

Het onderzoeksrapport dat het CBS in samenwerking met SOVON en RIKZ heeft geschreven beschrijft de berekeningswijze van indexen en trends die de komende jaren in het watervogelmeetnet gebruikt zal worden. De belangrijkste conclusie uit het rapport is dat de methode voor het bijschatten van ontbrekende watervogeltellingen die de laatste jaren al is toegepast beduidend beter blijkt te zijn dan een aantal alternatieve methoden. Maar er zijn nog verbeteringen mogelijk in de berekeningen en die gaan CBS en SOVON in de komende tijd samen doorvoeren. Het is de bedoeling dat straks niet alleen landelijke en regionale trends, maar ook betrouwbare trends voor zoveel mogelijk individuele Vogelrichtlijngebieden berekend worden.

Rotganzen op het Wad

Meetnetten in het NEM en de organisatie die het landelijke meetnet coördineert

Reptielen (RAVON)
Amfibieën (RAVON)
Vleermuizen wintertelling (VZZ)
Dagactieve zoogdieren (SOVON & VZZ)
Algemene broedvogels oftewel het BMP (SOVON)
Zeldzame broedvogels oftewel het LSB (SOVON)
Watervogels (SOVON)
Dagvlinders (de Vlinderstichting)
Libellen (de Vlinderstichting)
Flora – Milieu- en natuurkwaliteit (CBS & provincies)
Terrestrische korstmossen (Lichenologische werkgroep)
Paddestoelen in bossen (NMV)

Colofon

De Nieuwsbrief Netwerk Ecologische Monitoring is een uitgave van het Expertisecentrum LNV, het CBS, het RIVM, VROM en het RIZA.

landbouw, natuurbeheer
en visserij

rivm

Rijks

Redactie:

Fons Koomen (EC-LNC;
F.Koomen@MinLNV.nl)
Tom van der Meij (Bioland;
TvdMeij.Bioland@xs4all.nl)
Ingeborg van Splunder (RIZA;
I.vSplunder@
RIZA.RWS.MinVenW.nl)
Arco van Strien (CBS; ASIN@CBS.nl)
Mark van Veen
(RIVM; Mark.van.Veen@RIVM.nl)

Vormgeving

Studio RIVM

Eindredactie:

Tom van der Meij,
Bioland Informatie, Oegstgeest
(TvdMeij.Bioland@xs4all.nl),

**Suggesties en opmerkingen over de nieuwsbrief zijn welkom
Reacties en aanvullingen/-aanvragen graag naar:**

Arco van Strien, (ASIN@CBS.nl)
CBS, Postbus 4000,
2270 JM Voorburg